

2. Hryban O. H. Stvorenniya ukrayins'kym tovarystvom Chervonoho Khresta systemy viys'kovo-sanitarnoyi osvity u 30-ti rr. KHKH st. // Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya № 6. Istorychni nauky: Zb. Naukovykh prats'. 2014. Vyp. 12. S. 13 – 19.
3. Hryban O. H. Stvorenniya ukrayins'kym Chervonym Khrestom systemy sanitarnoyi osvity u 20-ti rr. KHKH st. // Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. 2014. Vyp. 2. S. 39 44.
4. Zhurba M. A. Hromads'kyy vymir bil'shovyts'koyi komunizatsiyi v Ukrayini kintsya 20-kh-pochatku 30-kh rr. KHKH st. // Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 6: Istorychni nauky : sbornyk nauchnykh trudov / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv : Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 2014. Vyp. 12. S. 22-28.
5. Zbirnyk zakoniv i rozporiadzhen' robitnycho-selyans'koho uryadu Ukrainy za 1921 r. Kharkiv : Druha Radyans'ka typohrafiya. 1921. 703 s. (Vydannya Narodnoho komisariatu yustytseyi).
6. Zbirnyk Zakoniv ta rozporiadzhen' robitnycho-selyans'koho uryadu Ukrainy za 1929 rik. Kharkiv : Ukrholovlit Tretya drukarnya im. t. Frunze Derzhrestu «Kharpolihraf», 1929. 1172 s. (Ofitsiyne vydannya Narodnoho komisariatu yustytseyi).
7. Zbirnyk Zakoniv ta rozporiadzhen' robitnycho-selyans'koho uryadu Ukrainy za 1929 rik. Kharkiv : Ukrholovlit Druha drukarnya im. V. Blakytneho Derzhrestu «Kharpolihra», 1929. 802 s. (Ofitsiyne vydannya Narodnoho komisariatu yustytseyi).
8. Zbirnyk postanov ta rozporiadzhen' robitnycho-selyans'koho uryadu Ukrainy za 1922-1923 rr. Kharkiv : Lito-drukarnya «Knyhospilky», 1922. 1147 s. (Vydannya Narodn'oho Komisariatu Yustytseyi).
9. Zbirnyk uzakonen' i rozporiadzhen' robitnycho-selyans'koho uryadu Ukrainy 1923-1928 rokiv. Kharkiv, 1928. 150 s.
10. Zbirnyk uzakonen' ta rozporiadzhen' robitnycho-selyans'koho uryadu Ukrainy za 1919-1920 rr. Kharkiv : Uryadova typohrafiya, 1921. 790 s.
11. Zbirnyk uzakonen' ta rozporiadzhen' robitnycho-selyans'koho uryadu Ukrainy za 1926 rik. Kharkiv : Ukrholovlit Uryadova drukarnya im. t. Frunze, 1926. 430 s. (Ofitsiyne vydannya Narodnoho komisariatu yustytseyi).
12. Zvit pro diyal'nist' tovarystva Chervonoho Khresta USRR za 1927/28 rik. Kharkiv : Naukova dumka, 1929. 64 s.
13. Zvit pro diyal'nist' Chervonoho Khresta USRR za 1928/29 rik. Kyiv : Tovarystvo Chervonoho Khresta USRR : Naukova dumka, 1929. 64 s.
14. Zemzyulina N. I. Formuvannya pozytyvnoho mizhnarodnoho imidzhu SRSR kriz' pryзму diyal'nosti hromads'kykh orhanizatsiy ta dobrovil'nykh tovarystv u 1920-30-kh rr. // Byuleten' Cherkas'koho universytetu: istorychni nauky. 2016. Vyp. 29. S. 104-109.
15. Lytovchenko T. A. Viys'kovo-oboronna diyal'nist' ukrayins'koho tovarystva chervonoho khresta u 1918-1939 rokakh: dys ... kand. istor. nauk : 20.02.22. Kyiv. 2006. 182 s.
16. Pravova ideolohiya i pravo Ukrainy na etapi stanovlennya totalitarnoho rezhymu (1929-1941). K. : Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrainy, 2001. 220 s.

Статтю подано до редколегії 16.01.2018 р.

УДК 94(477) «1919/1929»

Руслан Прилипко

Донецький національний університет імені Василя Стуса
кандидат історичних наук, викладач (Україна)

Надія Марценюк

Вінницький технічний коледж, викладач (Україна)

Соціальне обслуговування особливого контингенту собезу в УСРР у 20-х рр. XX ст.

Анотація. На основі аналізу джерел та літератури у статті висвітлюються основні заходи радянської влади щодо забезпечення пенсіями непрацездатних робітників та службовців, які входили до так званого контингенту собезу. Зокрема, автором простежується соціальне обслуговування таких категорій осіб як: інваліди громадянської та імперіалістичної воєн, «жертви контрреволюції», червоноармійці та члени їх родин, академпенсіонери, інваліди праці тощо.

Ключові слова: інваліди праці, пенсіонери, радянська держава, робітники та службовці, соціальне обслуговування, соціальний захист.

Невід'ємною складовою соціального захисту робітників і службовців УСРР 1920-х рр. було соціальне обслуговування непрацездатних осіб, які складали так званий контингент собезу. Органи соціального страхування свою практичну діяльність із забезпечення пенсійними виплатами розпочали лише в середині 1922 р., до цього у забезпеченні панували «собезівські тенденції». Навіть після переходу соціального страхування у відання наркомату праці, окремі пенсійні справи продовжували залишатися в наркоматі соціального забезпечення. Період передачі справ було завершено лише на початку 1925 р. Продовжуючи залишатися підопічними собезу і отримуючи пенсійні виплати, певна частина означених осіб за соціальним статусом належали до робітників та службовців, хоча й з приставкою «колишні». Окрім того, соціальний захист окремих категорій осіб здійснювався за участю обох наркоматів (праці та соціального забезпечення), в певних частках.

Досліджувана проблема знайшла часткове висвітлення у працях науковців. Так, В.Г. Шарпатий [36], вивчаючи соціальне забезпечення в УСРР 1920-1930-х років, звернув увагу на основні засади становлення системи пенсійного забезпечення. Роль інститутів соціального страхування в системі соціального захисту досліджував О.А. Мельничук [7]. Соціальний захист робітників в контексті їх повсякденного життя висвітлювала О.М. Мовчан [9].

У своїй статті автор поставив за мету на основі аналізу джерел та літератури висвітлити соціальний захист основних категорій непрацездатних робітників та службовців, що знаходилися на обслуговуванні відділів соціального забезпечення.

Основною організаційно-правовою формою системи пенсійного забезпечення в період нової економічної політики було соціальне страхування, що знаходилося у віданні народного комісаріату праці. Однак зародження пенсійної справи відбувалося в рамках народного комісаріату соціального забезпечення. Формування нової системи пенсійного забезпечення в УСРР було започатковано двома декретами Раднаркому: «Про передання пенсійних відділень у підпорядкування Народного комісаріату соціального забезпечення» від 28 лютого 1919 р. та «Про врегулювання пенсійної справи» від 16 квітня 1919 р. Нормативним актами запроваджувалися пенсійні виплати для інвалідів, вдів та сиріт. Державної пенсії були позбавлені церковнослужителі, колишні поліцейські чини жандармерії, тюремні наглядачі [36, с.156-157].

На вересень 1921 р. в УСРР нараховувалося вже 184 тис. пенсіонерів та 222 тис. родин червоноармійців, які отримували соціальну допомогу [16 с.49]. Після цього «собезівські тенденції» із року в рік слабшали і кількість пенсіонерів зменшувалася в геометричній прогресії, становлячи на 1927 р. – 40 тис. осіб. Серед соціальних груп пенсіонерів вказаного періоду можна було виокремити: інвалідів громадянської та імперіалістичної воєн, жертв контрреволюції, червоноармійців та членів їх родин, академпенсіонерів, інвалідів праці тощо [24, арк.77]. Хоча, власне, під поняття пенсіонерів собезу підпадали інваліди громадянської та імперіалістичної воєн та персональні пенсіонери, решта – визнавалися користувачами пенсій або ж одержували соціальну допомогу.

Організація впродовж 1920-х рр. соціального захисту непрацездатних верств населення одразу двома наркоматами (соціального забезпечення та праці, в особі головного управління соціального страхування) неминуче породжувала конкуренцію між двома установами, основною метою якої було доведення права кожної із них на самостійне існування. Незважаючи на те, що в кожного із наркоматів існував свій контингент обслуговуваних, існували питання, які вимагали спільної діяльності, саме вони супроводжувалися найбільшими протиріччями.

Так, з передачею від наркомату соціального забезпечення до наркомату праці справ «трудових» пенсіонерів, невирішеним залишилося питання про виплату пенсій застрахованим, що знаходилися на забезпеченні в установах собезу. На основі Генерального договору, укладеного між наркоматами в квітні 1925 р. забезпечення пенсіями цього контингенту здійснювалося за рахунок коштів страхових фондів. Окрім того, страхові органи змушені були відшкодовувати витрати на утримання персоналу таких установ [3, с.4].

Однак, перевіряючи цільове використання коштів, страхові органи часто фіксували порушення зобов'язань з боку наркомату соціального забезпечення, який, використовуючи частину страхових коштів для забезпечення власного контингенту, ставив застрахованих в скрутне матеріальне становище. Зокрема, в матеріалах комісії зазначалося про незадовільні умови утримання та недостатні норми забезпечення харчуванням застрахованих. Вихід із ситуації вбачався у створенні власних інвалідних установ [17, с.45]. Для цього в бюджеті соцстраху на 1925/26 р. було передбачено майже 50 тис. крб. Вказаний досвід пропонувалося поширити на інші республіки СРСР. Однак, через супротив НКЗ, союзний наркомат праці призупинив таку ініціативу [22, с.110]. Вказане рішення обґрунтовувалося тим, що, з

підвищенням розмірів страхових пенсій, зменшувалася кількість охочих перебувати в таких установах. Унаслідок, на нараді Головоцстраху УСРР, що відбулася у грудні 1926 р., було прийняте рішення про територіальний розподіл застрахованих та прикріплення їх до вже існуючих інвалідних будинків в містах Кременчуці, Вінниці, Києві, Одесі [2, с.107].

Однією із значних за обсягом категорій пенсіонерів, що обслуговувалися собезом, були інваліди війни. Спроба простежити загальний обсяг та питому вагу цієї категорії обслуговуваних виявилася не такою вже й простою. Під різними формулюваннями одних і тих же категорій значилися різні цифрові дані. В. Шарпатий, який досліджував соціальний статус та рівень забезпечення інвалідів війни, стверджує, що впродовж 1920-х років в УСРР нараховувалося понад 20 тис. інвалідів громадянської та 45-50 тис. інвалідів імперіалістичної воєн. При цьому пенсіями собезу забезпечувалася лише 1/5 їх частина [37, с.268]. Цікаво, що за соціальним статусом серед інвалідів було 30-40% робітників та 10-15% службовців [26, арк.3]. Форми соціальної допомоги інвалідам війни були різними: частина з них отримували пенсії; інші утримувалися в закритих установах собезу (будинки притулку, інтернати, санаторії); незначна частина інвалідів були влаштовані в кооперативні товариства. Фактично усі вони представляли три напрямки забезпечення інвалідів: державний, громадський та кооперативний. В умовах нової економічної політики, через скрутне фінансове становище державного бюджету, влада намагалася акцентувати увагу на двох останніх. Так, декретом ВУЦВК та РНК УСРР від 13 жовтня 1922 р. «Про методи і форми забезпечення інвалідів війни та праці» було започатковано розвиток інвалідної кооперації. На 1924 р. вже функціонувало 867 кооперативних об'єднань, в яких продуктивно працювало було охоплено близько 12 тис. інвалідів, в тому числі 80% інвалідів війни [28, арк.24].

Через неможливість інвалідів громадянської війни на рівних конкурувати на ринку праці, уряд своєю постановою надав їм переважне право зайняття на підприємствах та установах тих посад, що не потребували спеціальної кваліфікації: кур'єрів, дворників, сторожів, швейцарів, візників, експедиторів та ін. [13, с.46]. Таке рішення звісно сприяло зменшенню відсотку безробітних серед цієї категорії.

Одним із напрямків соціального захисту інвалідів війни була допомога в отриманні ними освіти. З цією метою, на основі домовленості між наркоматами соціального забезпечення та освіти, за інвалідами бронювалося до 2% місць у вузах та робфаках та до 5% - в технікумах. Так, у 1925/26 навчальному році в установах навчалася понад 600 інвалідів [25, арк.15].

Певну роль у наданні допомоги інвалідам війни відігравало направлення їх на лікування до санаторіїв. В окремих установах для інвалідів бронювалася визначена кількість місць. Так, наприклад, в санаторії «Червона зірка», що відкрився у Ялті, щомісячно могли лікуватися 35 осіб взимку та 50 – влітку. Загалом, за 1924 – 1928 рр. в санаторії пройшли курс лікування 749 інвалідів громадянської та 265 інвалідів імперіалістичної війн [30, арк.3].

Проте, найбільш вагомою формою соціального захисту інвалідів війни було пенсійне забезпечення. Якщо в період «військового комунізму» замість пенсій виплачувалися разові продпайки, то з переходом до НЕПу пенсії виплачувалися у грошовому виразі. На початковому етапі розмір пенсії був символічним. Так, на 1 жовтня 1923 р. пенсія інваліда війни складала 5 крб., а родини загиблих червоноармійців отримували 3,5 крб. за втрату годувальника [23, арк. 7]. З серпня 1924 р. декретом ВУЦВК були встановлені пенсії для інвалідів війни і родин червоноармійців першої групи у розмірі 22 крб., для другої групи – 15 крб. При цьому всі витрати з виплати пенсій покладалися на місцевий бюджет [25, арк.4]. Це, по-суті, означало, що розміри реальних пенсій в умовах недофінансування майже ніколи не сягали визначених розмірів. Місцевим відділам надавалося також право враховувати майновий стан претендента з метою зменшення розміру пенсії. У 1925/26 р. Раднаркомом УСРР вперше були запроваджені дотації місцевим бюджетам для виплати пенсій [12, с.4].

Наприкінці 1920-х рр. чисельність інвалідів війни в УСРР суттєво збільшилася, і за даними наркома соціального забезпечення УСРР становила 83 тис. осіб [29, арк.3], однак на обліку в органах собезу у 1929/30 р. перебувало лише 8 тис. інвалідів громадянської війни та 16 тис. інвалідів імперіалістичної війни [32, арк.53, 55].

Другу групу пенсіонерів, що знаходилися на обслуговуванні собезу, представляли персональні пенсіонери. За твердженням В. Шарпатого, на початку 1920-х рр. в законодавстві не існувало юридичної дефініції «персональні пенсіонери», однак діяв механізм «персонального призначення пенсій». Саме він, сформований на основі класових критеріїв, замінив колишній становий принцип забезпечення, який діяв до приходу більшовиків до влади [36, с.209]. За формулюванням Раднаркому пільгове пенсійне забезпечення поширювалося на осіб, які мали особливі заслуги перед радянською республікою, або ж досягли значних успіхів у справі радянського будівництва, партійної та професійної роботи. У випадку інвалідності їм виплачувалися пенсії у підвищеному розмірі, який у 2-3 рази перевищував прожитковий мінімум, а членам сімей, що знаходилися на їх утриманні, гарантувався прожитковий мінімум [10, с.26-

27].

Постановами ВУЦВК від 9 серпня 1922 р. «Про посилені пенсії» та від 2 травня 1923 р. «Про пенсії особам, які мають особливі заслуги перед республікою» перелік особистих або персональних пенсіонерів, окрім партійних функціонерів, поповнили діячі науки, мистецтва, літератури, які зробили вагомий внесок у світову чи вітчизняну культуру. Для призначення їм пенсії обов'язковим документом був висновок Всеукраїнської комісії поліпшення побуту вчених. Розміри забезпечення означених категорій осіб, окрім характеру заслуг, визначалися ступенем втрати працездатності та кількістю утриманців [14, с.145]. Влада намагалася широко популяризувати персональні пенсії, публікуючи укази про їх призначення в періодичній пресі [8, с.52].

Забезпечення особистих або персональних пенсіонерів характеризувалося особливим порядком фінансування. Незважаючи, що всі вони представляли особливий контингент наркомату соціального забезпечення, участь у фінансуванні їх пенсій брали органи соціального страхування. Саме вони, за рахунок коштів страхових фондів, зобов'язувалися компенсувати органам соціального забезпечення базовий розмір трудової пенсії вказаних осіб [33, арк.28]. Втім, контингент персональних пенсіонерів УСРР упродовж 1920-х рр. не був чисельним. За даними НКЗ з 1923 по 1927 рік кількість персональних пенсіонерів зростає від 785 до 1720, що складало 2-3% від загальної кількості пенсіонерів. Відповідно збільшувалися і обсяги фінансування. Так, якщо у 1925/26 р. для забезпечення персональних пенсіонерів було використано майже 100 тис. крб. страхових коштів, то в 1929/30 р. – 438 тис. [31, арк.1] Серед округів України найбільша кількість персональних пенсіонерів була зафіксована в Дніпропетровському, Одеському та Харківському [27, арк.41].

Суттєво вплинула на порядок призначення персональних пенсій радянська модернізація. Необхідність економії коштів для розбудови промисловості визначала зміни в порядку призначення пенсій. Починаючи з липня 1929 р. Наркомсобезом були переглянуті справи тих пенсіонерів, що мали додаткові джерела прибутку чи інші заробітки з метою зменшення розміру пенсій. За постановою ВУЦВК та РНК УСРР від 13 серпня 1930 р. персональні пенсіонери, що проживали у містах та містечках мали право на отримання пенсії у розмірі 37 крб., а мешканці сіл – 20 крб. на місяць. Втрачали право на пенсії особи, які були позбавлені виборчих прав [36, с.214]. Щоб зрозуміти реальну вартість таких пенсій, варто навести таку статистику: за пенсію сільського пенсіонера, у розрахунок на день, на той час можна було придбати один метр ситцю або три кілограми борошна [36, с.215].

Ще одним із різновидів пенсій, що знаходилися під спільною опікою обох наркоматів була пенсія за вислугу років. На території СРСР вона була запроваджена постановою ЦВК та РНК СРСР з 1 січня 1925 р. Основним контингентом, на який поширювалася пенсія, були працівники освіти, зокрема, вчителі сільських та міських шкіл, працівники культосвітніх установ. Основною вимогою для призначення пенсій був 25-річний стаж роботи на вказаних посадах. До уваги брався і дореволюційний період, за умови відпрацювання не менше 5 років в радянських освітніх установах. До роботи в закладах освіти прирівнювалася політична діяльність представників більшовицької партії в дореволюційній Росії [4, с.4]. Пенсія виплачувалася за місцем проживання і складала 20 крб. на місяць. Позитивним моментом було те, що, навіть отримуючи пенсію у повному обсязі, особи продовжували працювати. Після смерті пенсіонера, інший із подружжя, що знаходився на утриманні, успадковував не менше половини, а діти – не менше чверті обсягу пенсії спадкодавця [20, ст. 292].

Пенсія за вислугу років належала до спеціальних пенсій, якими опікувався наркомат соціального забезпечення, однак через складне фінансове становище бюджету, її фінансування покладалося на страхові органи за рахунок внесків, що сплачували культурно-освітні установи [19, ст. 32]. Намагання союзного наркомату праці, а згодом і наркомату фінансів оскаржити такий порядок до Раднаркому не мало успіху.

З часом, контингент осіб, які могли претендувати на отримання пенсій, значно розширився. Вже на кінець 1925 р. на пенсію за вислугу років могли розраховувати: вчителі професійних та транспортних шкіл, шкіл батрацької молоді, викладачі та вихователі дитячих будинків та містечок [6, с.67]. Наприкінці 1925 р. до них долучилися викладачі вищих навчальних закладів та робітничих факультетів, працівники наукових установ. Альтернативою двадцятип'ятирічному стажу роботи для означених категорій було досягнення шістдесяти п'яти років, з яких не менше десять років на вказаних посадах [21, ст. 507]. Наприкінці грудня 1927 р. постановою ВУЦВК право на отримання пенсій було визнане за викладачами, вихователями та адміністрацією установ соціального виховання дефективних дітей. При наявності стажу 25 років, пенсія виплачувалася за рахунок страхових коштів [34, арк.45]. На відміну від страхових пенсій, при призначенні пенсій за вислугу років не брали до уваги майновий стан та доходи претендента. Однак, особам, які після призначення пенсії продовжували працювати, виплачувалася лише половина пенсії. У випадку призначення особі декількох персональних

пенсій, гарантувалася різниця між ними. За соціальним статусом на пенсію не могли претендувати викладачі релігії [5, с.1].

Взяття курсу на модернізацію промисловості позначилося на пенсійному забезпеченні за вислугу років. З метою економії коштів право на отримання означеного виду пенсій зберігалось за вчителями міських та сільських трудових шкіл. При цьому працюючі отримували лише половину розміру пенсії [35, арк.175]. Такий стан призвів до скорочення наприкінці 1920-х рр. кількості пенсіонерів за вислугу років. Окрім того, низький розмір пенсії змушував окремі категорії осіб, при наявності можливості, оформляти пенсії з інвалідності. Усі ці фактори негативно вплинули на розвиток пенсійних виплат за вислугу років [1, с.63].

Наступні зміни до законодавства були внесені в середині 1929 р., згідно яких пенсіями за вислугу років могли скористатися викладачі та вихователі професійно-технічних училищ та технікумів, педагогічні працівники дитячих будинків та дошкільних установ, ветеринарні і медичні працівники, що працювали у робітничих селищах, сільські агрономи [18, с.342]. Загалом, на 1 жовтня 1930 р. на виплату пенсій за вислугу років в УСРР було витрачено 520 тис. крб. [24, арк.29]. Незначна сума обґрунтовувалася небажанням багатьох пенсіонерів оформляти пенсії, оскільки це позбавляло їх права продовжувати працювати.

Найменш розвинутим видом персональних пенсій упродовж 1920-х рр. були такі, що виплачувалися героям праці. Означений вид пенсій був започаткований союзною постановою ЦВК та РНК у липні 1927 р. Основними вимогами для її отримання були особливі заслуги у сфері виробничої, наукової та державної діяльності, а також стаж роботи не менше 35 років. Розмір пенсії становив три чверті заробітку працівника, а у разі продовження роботи - скорочувався наполовину. У разі смерті пенсіонера, право на її отримання, в межах встановлених розмірів, передавалося утриманцям. Пенсії повністю виплачувалися із страхових коштів і не обкладалися податком (якщо дохід не перевищував 600 крб). Не встановлювався також максимальний розмір такої пенсії [15, ст. 456]. В УСРР практика діяльності органів соціального захисту із забезпечення пенсіями вказаної категорії осіб розпочалася лише з 1928 р. [11, с.29].

Отже, соціальний захист робітників і службовців у разі постійної втрати працездатності через виплату спеціальних або персональних пенсій здійснювався через спільну діяльність двох наркоматів: праці та соціального забезпечення. При цьому надбавки до пенсій фінансувалися за рахунок коштів державного бюджету, а основний «базовий» розмір пенсій – за рахунок коштів страхового фонду постійної втрати працездатності. Такий стан обґрунтовувався, передусім, труднощами держави в умовах ринкових трансформацій, що позначалося на стабільності забезпечення означених категорій. Законодавчими нормами достатньо часто змінювалися не лише умови й порядок забезпечення, але й соціальний склад контингенту забезпечуваних.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бегэ М. Новое в пенсионном обеспечении за выслугу лет // Вопросы труда. 1929. №11. С. 63-67.
2. ДАВО. Ф. Р.155. Оп.1. Спр. 524. 441 арк.
3. Информационный листок ГУСС. 1925. №7.
4. Информационный листок ГУСС. 1925. №12.
5. Информационный листок ГУСС. 1926. №19.
6. Кац Р. Сорокин Н. Социальное страхование. Сборник законодательных и директивных материалов. Изд. 2-е. М.: Профиздат, 1936. 498 с.
7. Мельничук О.А. Соціальне страхування в радянській Україні (20 – 30-ті рр. XX ст.). Вінниця: «Едельвейс і К», 2009. 372 с.
8. Мервин Мэтьюз Становление системы привилегий в Советском государстве // Вопросы истории. 1992. №2-3. С.45-61.
9. Мовчан О.М. Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр.. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. 312 с.
10. Обеспечение лиц, имеющих особые революционные заслуги // Вестник социального обеспечения. 1921. №2-3. С. 26-27.
11. Пенсионное страхование на Украине // Вопросы страхования. 1928. №10. С.29.
12. План роботи Народного комісаріату соціального забезпечення на 1925/26 бюджетовий рік // Вісник соціального забезпечення. 1925. №3. С.4-6.
13. Про пільги до прийняття інвалідів громадянської війни на роботу в установи та підприємства. Постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 20 березня 1925 р. // Вісник соціального забезпечення. 1925. №3. С.46-47.
14. Сборник действующего законодательства по социальному страхованию на Украине. Под общей редакцией И.И. Фреймана. Харьков: Вопросы труда, 1926. 499 с.
15. СЗ СССР. 1927. №65.

16. Состояние социального обеспечения в УССР в 1921 г. // Вопросы социального обеспечения. 1921. №5-6. С. 47-53.
17. Социальное страхование в 1924-1925 гг. Материалы к страховой компании. М.: Вопросы труда, 1925. 118 с.
18. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення. К.: Знання, 2005. 205 с.
19. СУ СССР. 1925. №3.
20. СУ СССР. 1925. №40.
21. СУ УССР. 1925. №88-89.
22. Трефилов И.М. Страховик. Справочник по вопросам социального страхования и медицинской помощи застрахованным. М.: Вопросы труда, 1927. 428 с.
23. ЦДАВО України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 1119. 275 арк.
24. ЦДАВО України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 1121. 91 арк.
25. ЦДАВО України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 1466. 86 арк.
26. ЦДАВО України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 1580. 83 арк.
27. ЦДАВО України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 1609. 360 арк.
28. ЦДАВО України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 1913. 77 арк.
29. ЦДАВО України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 1972. н/н.
30. ЦДАВО України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 1980. 9 арк.
31. ЦДАВО України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2261. 53 арк.
32. ЦДАВО України. Ф. 348. Оп. 1. Спр. 2524. 25 арк.
33. ЦДАВО України. Ф. 2851. Оп. 1. Спр. 34. 204 арк.
34. ЦДАВО України. Ф. 2851. Оп. 1. Спр. 747. 235 арк.
35. ЦДАВО України. Ф. 2851. Оп. 1. Спр. 757. 134 арк.
36. Шарпаций В.Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20 – 30-ті роки XX ст.). К.: Ніка-Центр, 2006. 268 с.
37. Шарпаций В.Г. Становлення та функціонування системи соціального забезпечення в Українській РСР в 1920 – 30-х рр.: історичний аспект: автореф. дис. д-ра іст. наук: спец. 07.00.01. Чернівці, 2007. 32 с.

Руслан Прилипко

Донецкий национальный университет имени Василия Стуса
кандидат исторических наук, старший преподаватель (Украина)

Надія Марценюк

Винницкий технический колледж, преподаватель (Украина)

Социальное обслуживание особого контингента собеса в УССР в 20-х гг. XX в.

Аннотация. На основе анализа источников и литературы в статье освещаются основные мероприятия советской власти по обеспечению пенсиями нетрудоспособных рабочих и служащих, которые входили в так называемый контингент собеса. В частности, автором прослеживается социальное обслуживание таких категорий лиц как: инвалиды гражданской и империалистической войн, «жертвы контрреволюции», красноармейцы и члены их семей, академпенсионеры, инвалиды труда и тому подобное.

Ключевые слова: инвалиды труда, пенсионеры, советское государство, рабочие и служащие, социальное обслуживание, социальная защита.

ABSTRACT

Ruslan Prylypko

Vasyl' Stus Donetsk National University,
PhD (History), Senior Lecturer (Ukraine)

Nadia Martsenyuk

Vinnitsia Technical College, Lecturer (Ukraine)

Social services for special contingent department of social security in the Ukrainian SSR in the 1920s. XX century

The basis of organizational and legal form of the pension system during the new economic policy was social insurance, who was in charged the People's Commissariat of Labor. However, the founded of the pension business took place within the framework of the People's Commissariat of Social Security. Continuing to remain wards sobes and receiving pension payments, a certain

proportion of these individuals in social status belonged to workers and employers, albeit with a prefix "ex". That is why the social protection of these categories of people was carried out with the participation of both People's Commissariats (labor and social security), in certain shares.

Among the social groups of pensioners of the period mentioned were: invalids of civil and imperialist wars, victims of counterrevolution, Red Army soldiers and members of their families, academpensionaries, disabled workers and the like. So, users of pensions or receivers social assistance were recognized as the pensioners, which were victim to civil and imperialist wars and personal pensioners .

The organization of social protection of people with disabilities inevitably led to competition between the two institutions, whose main goal were to become independent. Despite the fact that each of the People's Commissariats had their own contingent of servicemen, there were questions, which demanded joint activities, they were accompanied by the greatest contradictions.

The result of this joint service was that the supplements to pensions were financed from the state budget, and the basic amount of pensions - at the expense the permanent disability insurance fund. This situation was based, first of all, on the difficulties of the state in the conditions of market transformations, which affected the stability of the provision of these categories. Legislative norms often changed not only the terms and procedure of provision, but also the social composition of the contingent provided.

Key words: handicapped people, pensioners, the Soviet state, workers and employers, social services, social protection.

REFERENCES:

1. Bege M. Novoe v pensionnom obespechenii za vyslugu leg // Voprosy truda. 1929. №11. S. 63-67.
2. DAVO. F. R.155. Op.1. Spr. 524. 441 ark.
3. Informatsionnyy listok GUSS. 1925. №7.
4. Informatsionnyy listok GUSS. 1925. №12.
5. Informatsionnyy listok GUSS. 1926. №19.
6. Kats R. Sorokin N. Sotsialnoe strakhovanie. Sbornik zakonodatelnykh i direktivnykh materialov. Izd. 2-e. M.: Profizdat, 1936. 498 s.
7. Melnychuk O.A. Sotsialne strakhuvannia v radianskii Ukraini (20 – 30-ti rr. KhKh st.). Vinnytsia: «Edelweis i K», 2009. 372 s.
8. Mervin Metyuz Stanovlenie sistemy privilegiy v Sovetskom gosudarstve // Voprosy istorii. 1992. №2-3. S.45-61.
9. Movchan O.M. Povsiakdenne zhyttia robotnykiv USRR. 1920-ti rr.. K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2011. 312 s.
10. Obespechenie lits, imeyushchikh osobyie revolyutsionnye zaslugi // Vestnik sotsialnogo obespecheniya. 1921. №2-3. S. 26-27.
11. Pensionnoe strakhovanie na Ukraine // Voprosy strakhovaniya. 1928. №10. S.29.
12. Plan roboty Narodnoho komisariatu sotsialnoho zabezpechennia na 1925/26 biudzhetovyi rik // Visnyk sotsialnoho zabezpechennia. 1925. №3. S.4-6.
13. Pro pilhy do pryiniattia invalidiv hromadianskoi viiny na robotu v ustanovy ta pidpriemstva. Postanova VUTsVK ta RNK USRR vid 20 bereznia 1925 r. // Visnyk sotsialnoho zabezpechennia. 1925. №3. S.46-47.
14. Sbornik deystvuyushchego zakonodatelstva po sotsialnomu strakhovaniyu na Ukraine. Pod obshchey redaktsiei I.I. Freymana. Kharkov: Voprosy truda, 1926. 499 s.
15. SZ SSSR. 1927. №65.
16. Sostoyanie sotsialnogo obespecheniya v USSR v 1921 g. // Voprosy sotsialnogo obespecheniya. 1921. №5-6. S. 47-53.
17. Sotsialnoe strakhovanie v 1924-1925 gg. Materialy k strakhovoy kompanii. M.: Voprosy truda, 1925. 118 s.
18. Stashkiv B.I. Teoriia prava sotsialnoho zabezpechennia. K.: Znannia, 2005. 205 s.
19. SU SSSR. 1925. №3.
20. SU SSSR. 1925. №40.
21. SU USSR. 1925. №88-89.
22. Trefilov I.M. Strakhovik. Spravochnik po voprosam sotsialnogo strakhovaniya i meditsinskoy pomoshchi zastrakhovannym. M.: Voprosy truda, 1927. 428 s.
23. TsDAVO Ukrainy. F. 348. Op. 1. Spr. 1119. 275 ark.
24. TsDAVO Ukrainy. F. 348. Op. 1. Spr. 1121. 91 ark.
25. TsDAVO Ukrainy. F. 348. Op. 1. Spr. 1466. 86 ark.
26. TsDAVO Ukrainy. F. 348. Op. 1. Spr. 1580. 83 ark.
27. TsDAVO Ukrainy. F. 348. Op. 1. Spr. 1609. 360 ark.

28. TsDAVO Ukrainy. F. 348. Op. 1. Spr. 1913. 77 ark.
29. TsDAVO Ukrainy. F. 348. Op. 1. Spr. 1972. n/n.
30. TsDAVO Ukrainy. F. 348. Op. 1. Spr. 1980. 9 ark.
31. TsDAVO Ukrainy. F. 348. Op. 1. Spr. 2261. 53 ark.
32. TsDAVO Ukrainy. F. 348. Op. 1. Spr. 2524. 25 ark.
33. TsDAVO Ukrainy. F. 2851. Op. 1. Spr. 34. 204 ark.
34. TsDAVO Ukrainy. F. 2851. Op. 1. Spr. 747. 235 ark.
35. TsDAVO Ukrainy. F. 2851. Op. 1. Spr. 757. 134 ark.
36. Sharpatyi V.H. Sotsialne zabezpechennia v URSR (20 – 30-ti roky KhKh st.). K.: Nika-Tsentr, 2006. 268 s.
37. Sharpatyi V.H. Stanovlennia ta funktsionuvannia systemy sotsialnoho zabezpechennia v Ukrainskii RSR v 1920 – 30-kh rr.: istorychnyi aspekt: avtoref. dys. d–ra ist. nauk: spets. 07.00.01. Chernivtsi, 2007. 32 s.

Статтю подано до редколегії 31.01.2018 р.

УДК: 336.221.4+(477):[В.О.Зотов] «1923/1929»

Святослав Даниленко

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

**Зотов В. О. : теоретик і практик системи сільськогосподарського податку
в УСРР (1923 – 1929 рр.)**

Анотація. У статті висвітлено віхи біографії та номенклатурної діяльності В. О. Зотова – керівника підрозділу єдиного сільськогосподарського податку Податкового управління Наркомфіну УСРР 1923 – 1929 рр. З'ясовано його безпосередню участь у реорганізації Наркомпроду та продподаткової системи у 1923/24 р., у формуванні нової системи оподаткування українських селян. Зазначено його роль і місце у повсякденній діяльності податкових органів, виділено прикладні і теоретичні сторони. Він залишався практиком податкової справи, а теоретичні здібності виявив у статтях, брошурах, дискусіях з опонентами. Особисто долучився до створення «української системи» єдиного сільськогосподарського податку, яку тоді визнавала союзна фінансово-господарська номенклатура.

Ключові слова: податки, В. О. Зотов, податкова система, єдиний сільськогосподарський податок, «українська система сільськогосподарського податку», Наркомфін УСРР, Наркомфін СРСР, номенклатура.

Інституційно-функціональна та організаційно-оперативна діяльність податкових органів в УСРР 1920-х рр. залежала від економічного розвитку республіки, фінансово-господарського стану платників податків, стабільності грошової одиниці, адміністративної гнучкості центрального апарату та його місцевих структур. Зазначені обставини стосувалися макроекономічних показників та соціально-економічної ефективності самої податкової системи. Однак існував «людський фактор» – номенклатура структурно-функціональних підрозділів Наркомфіну УСРР, її інтелектуально-освітній рівень, досвід оперативної роботи, повноваження, особисто переконання та світоглядні уподобання.

В історіографії політичної історії України 1920-30-х рр. висвітлювалась «еліта» партійно-радянської номенклатури, тобто управлінці вищої категорії – наркоми, члени політбюро ЦК КП(б)У, керівники виконавчих органів влади [1, 5]. Середня номенклатурна ланка (начальники управлінь, члени колегій наркоматів, заступники наркомів) лишається поза увагою дослідників. Однак саме вона забезпечувала повсякденну діяльність структурних підрозділів, переймаючись конкретними справами. Поняття «номенклатура», на мою думку, не обмежується персональним складом, тобто так званими радянськими «кадрами». Кожен структурний підрозділ радянських установ мав функціональні повноваження, тому на інституційному рівні поняття і явище «номенклатура» означало перелік посадових обов'язків, прав та завдань, виписаних відповідними нормативно-правовими актами (положення, інструкції тощо). Повноваження того чи іншого підрозділу зумовлювали статус номенклатури, а не лише персональні якості чиновника.